

Методичний підхід до вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону

В статті аналізуються теоретичні аспекти стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону. Запропонована модель послідовності вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи.

In article theoretical aspects of strategic planning of social and economic development of region are analyzed. The model of a choice of strategy of social and economic development of region in the conditions of crisis is offered.

Ключові слова: *регіон, розвиток, стратегія.*

Вступ. Країни світу і їх регіони повинні мати свою стратегію соціально-економічного розвитку. За твердженням авторів [1, с. 60]: «Стратегія – це довгострокове визначення напрямів розвитку країни в цілому та її регіонів, що включає систему заходів, які забезпечують досягнення поставлених цілей».

Постановка завдання. Однак на сьогоднішній день офіційно затвердженої стратегії соціально-економічного розвитку Україна не має. Також практично відсутня законодавча база та методичне забезпечення розробки стратегії соціально-економічного розвитку країни. В даний час фактично є два основних законодавчих документа, які можуть бути основою для складання стратегії соціально-економічного розвитку країни, а саме:

- Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [2];

- Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [3].

Результати. У Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [2] визначається необхідність розробки прогнозних і програмних документів як країни в цілому, так і окремих галузей її економіки, а також адміністративно-територіальних одиниць.

Цим же Законом регламентується і структура прогнозів економічного і соціального розвитку АР Крим, областей, регіонів і міст. Однак, цією структурою не передбачено аналіз зовнішньоекономічної та внутрішньоекономічної ситуації та оцінка їх впливу на соціально-економічний розвиток регіонів. Тим більше не пропонується розробка будь-яких заходів щодо запобігання або усунення кризових явищ у разі їх виникнення.

У Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [3] також не говориться нічого про вибір напрямків розвитку регіонів країни у разі настання кризи.

У законодавстві України передбачено ряд нормативних документів, які безпосередньо регламентують державну регіональну політику: Указ Президента «Про концепцію державної регіональної політики» [4], Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [5], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» [6], наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» [7].

У наведених вище нормативних документах також відсутні методичні рекомендації щодо вибору напрямків розвитку регіонів у разі настання кризи.

У зв'язку з цим і в самих розроблених стратегіях соціально-економічного розвитку двадцяти двох регіонів України не передбачаються будь-які заходи, спрямовані на попередження та усунення наслідків кризових явищ в стратегіях розвитку регіонів України.

Разом з тим слід зауважити, що регіон є складною соціально-економічною системою, яка складається з елементів різних типів і володіє різномірними зв'язками між ними. Отже відсутність методичного забезпечення та практичних рекомендацій щодо формування стратегій регіонального розвитку без урахування настання можливих кризових явищ може дуже сильно позначитися на соціально-економічному розвитку регіонів країни.

На думку Н. П. Бусленко будь-яка складна система, в тому числі і регіон, володіє наступними характеристиками [8]:

- наявність великої кількості взаємно пов'язаних і взаємодіючих між собою елементів;

- Складність функцій, виконуваних системою, і напрямів на досягнення заданих цілей функціонування;
- Можливість розбиття системи на підсистеми, цілі функціонування яких підпорядковані спільній меті системи;
- Наявність управління (часто має ієрархічну структуру), розгалуженої інформаційної мережі та інтенсивних потоків інформації;
- Наявність взаємодії із зовнішнім середовищем і функціонування в умовах випадкових факторів.

Ю. П. Сурмін складність системи описує за допомогою наступної формули [9]:

Складність системи = Складність складу + Складність організації

У свою чергу, складність складу автор представляє так:

Складність складу = Субстратна + Параметрична + Динамічна + Генетична,

де субстратна складність залежить від складності компонент, підсистем і рівнів організації;

параметрична складність включає складність субстратних властивостей, інтегральних властивостей і складність зв'язків і відносин;

динамічна складність інтегрує в собі складність станів, стадій, фаз і перехідних процесів;

генетична (або еволюційна) складність включає генетику станів, стадій, фаз, рівнів розвитку і т. п.

Складність організації = Різноманіття зв'язків та відносин + Різноманіття законів,

де різноманіття зв'язків і відносин поєднує в собі рівні організації, підсистеми у середині рівнів, компоненти;

різноманіття законів припускає закони функціонування і розвитку.

В. С. Стьопін в залежності від складності параметрів системи: складу, структури та розвитку виділяє чотири парадигми наукового дослідження: класична механіка; дисциплінарно-організована, некласична (загальна теорія систем, кібернетика), постнекласичної (синергетика) [10].

Постнекласична (синергетика) парадигма і була використана при розробці методичного підходу до вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи.

Основними методологічними принципами синергетичної парадигми дослідження складних соціально-економічних систем, до яких відносяться і регіони країни, є наступні [11]:

- відкритість системи;
- нерівноважний і нестійкий її стан;
- наявність невизначеності (випадковості) та стохастичних причинно-наслідкових зв'язків у системі;
- розвиток і причинно-наслідкові зв'язки в системі носять нелінійний характер;
- незворотність процесів у системі;
- непередбачуваність і багатоваріантність шляхів розвитку системи (біфідифункції);
- чутливість до флуктації;
- можливі різкі непередбачувані стрибкоподібні зміни у розвитку (катастрофи).

Як видно з наведених вище принципів синергетичної парадигми, вони повною мірою дозволяють аналізувати і виробляти заходи щодо попередження та усунення кризових явищ як в економіці країни в цілому, так і її регіонах.

Розглянемо обґрунтування доцільності застосування наведених вище принципів до дослідження методичного підходу щодо вибору стратегії розвитку регіонів країни, у тому числі в умовах впливу на них кризових явищ, що мають походження з зовнішнього середовища.

Регіон як відкрита система взаємодіє як всередині країни з іншими регіонами, так і поза її межами з іншими країнами світу.

Принцип відкритості регіону, як соціально-економічної системи, свідчить про те, що він схильний до впливу кризових явищ, які періодично виникають у зовнішньому середовищі (всередині країни або поза нею).

Розвиток регіонів країни носить нестійкий і нерівноважний характер, що відповідає другому принципу синергетичної парадигми. В роботі [11] проаналізовано дію даного принципу стосовно до регіонів України за період 1998 – 2007 рр. У першому розділі даної роботи показана нестійкість і нерівноважності розвитку України та її регіонів під впливом світової фінансової кризи 2007 – 2009 рр.

Про застосування принципу невизначеності і стохастичності причинно-наслідкових зв'язків до вивчення регіонів свідчать дослідження ряду зарубіжних і вітчизняних вчених [11 – 13], а також аналіз впливу світової фінансової кризи на економіку України та її регіонів, який проведено в розділі 1 даної роботи.

Використання принципу нелінійності при аналізі економічного розвитку регіонів країни доведено в роботі [11].

Принцип непередбачуваності і багатоваріантності шляхів розвитку як економік країн світу в цілому, так і їх регіонів отримав своє підтвердження в дослідженнях як зарубіжних так і вітчизняних вчених [14 – 16].

Теж саме стосується і принципу можливості різких непередбачуваних стрибкоподібних змін (катастроф) у соціально-економічному розвитку країн та їх регіонів [12, 14 – 16]. Цей принцип був особливо важливим в даному дослідженні, оскільки він безпосередньо стосується вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи.

Пристаючи до розробки методичного підходу до вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи, слід зазначити, що криза – це проблема, яка постає перед регіоном і необхідно знайти її рішення.

У цьому зв'язку слід використовувати проблемний тип процесу прийняття управлінського рішення, який пропонується в роботі [17] і має такий вигляд (рис. 1).

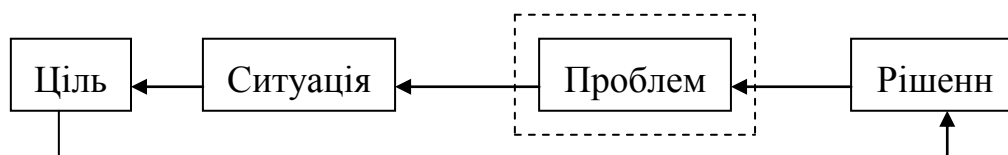

Рис. 1. Проблемний тип процесу прийняття управлінського рішення

Ґрунтуючись на представленому на рис. 1 проблемному типі процесу прийняття управлінського рішення автори наукового звіту розробили модель послідовності вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи, яка представлена на (рис. 2).

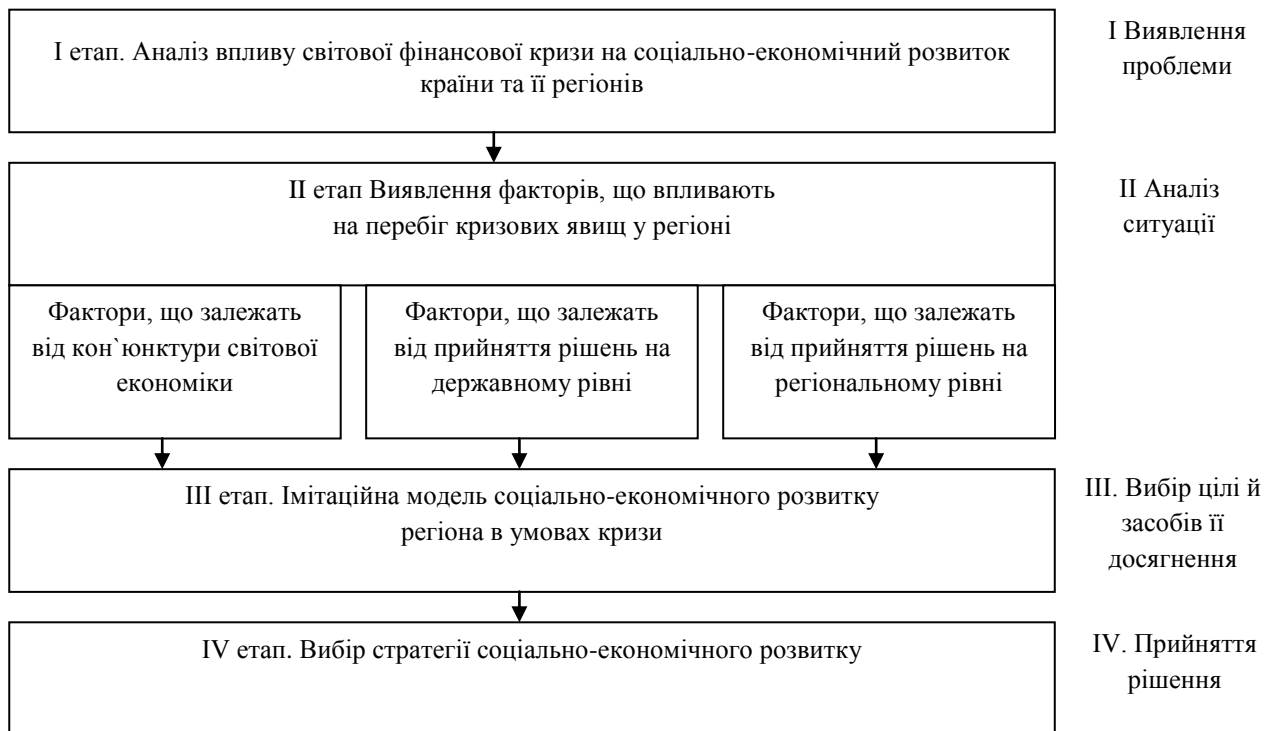

Рис. 2. Модель послідовності вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи

Одними з найскладніших етапів вибору стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи є третій та четвертий, що передбачають побудову імітаційної моделі і вибір сценаріїв виходу регіону з кризи.

Вибір сценаріїв соціально-економічного розвитку регіону, тим більше в умовах кризи, відноситься до складного й неоднозначного у своєму рішенні завдання. Засновник системної динаміки американський вчений Дж. Форрестер зазначав, що на основі інтуїції для управління складними системами частіше обираються невірні рішення, ніж вірні [18], і це відбувається тому, що в складній системі причинно-наслідкові зв'язки її параметрів не є простими і ясними. При виконанні досліджень з теми на основі теоретичного узагальнення існуючих методичних підходів щодо вирішення поставленого завдання обґрунтувати доцільності використання імітаційного моделювання. Імітаційне моделювання – це метод, який дозволяє будувати моделі, що описують процеси так, як вони відбувалися б у дійсності.

У роботі [18] доведено, що до імітаційного моделювання вдаються в наступних випадках:

- дорого або неможливо експериментувати на реальному об'єкті;
- неможливо побудувати аналітичну модель: в системі є час, причинні зв'язки, наслідки, нелінійність, стохастичні (випадкові), змінні;
- необхідно зімітувати поведінку системи у часі.

Імітаційні моделі мають ряд переваг, які й роблять їх одними з найбільш використовуваних в економічних дослідженнях [19]. Ці переваги полягають у наступному:

- можливість опису поведінки компонент на високому рівні деталізації;
- відсутність обмежень на залежності між параметрами моделі і станом довкілля;
- можливість дослідження динаміки взаємодії компонент системи у часі і просторі.

В даний час динамічних і складно передбачуваних змін робити ставку тільки на єдиний варіант майбутнього, навіть найбільш ймовірний, є неефективним. Сценарний підхід, що є основою для побудови ситуаційних сценаріїв соціально-економічного розвитку регіонів, набуває все більшу актуальність і популярність як за кордоном, так і в Україні.

Сценарний підхід традиційно застосовувався в задачах науково-технічного і військово-політичного прогнозування і розглядався в роботах Е. Янга [20], В. Одріна [21] та ін. Зіставлення сценаріїв дозволяє переглядати альтернативні ситуації як логічні послідовності дій суб'єктів будь-якого процесу з будь-яким ступенем деталізації. Мета таких зіставлень полягає не тільки і не стільки в безпосередньому прогнозуванні, скільки в більш глибокому осмисленні досліджуваних процесів.

Сценарний підхід – це метод побудови альтернативних варіантів майбутнього розвитку зовнішнього середовища регіону, що дозволяє його керівникам здійснювати аналіз і приймати стратегічні рішення в умовах невизначеності. С. Попов визначає сценарний підхід як один з найбільш ефективних системних інструментів стратегічного управління системами різного рівня ієрархії [22]. Зазначена особливість (приналежність до стратегії) є істотною і визначальною для сучасного сценарного підходу.

Сутність сценарного підходу стосовно стратегічного планування представлена на рис. 3.

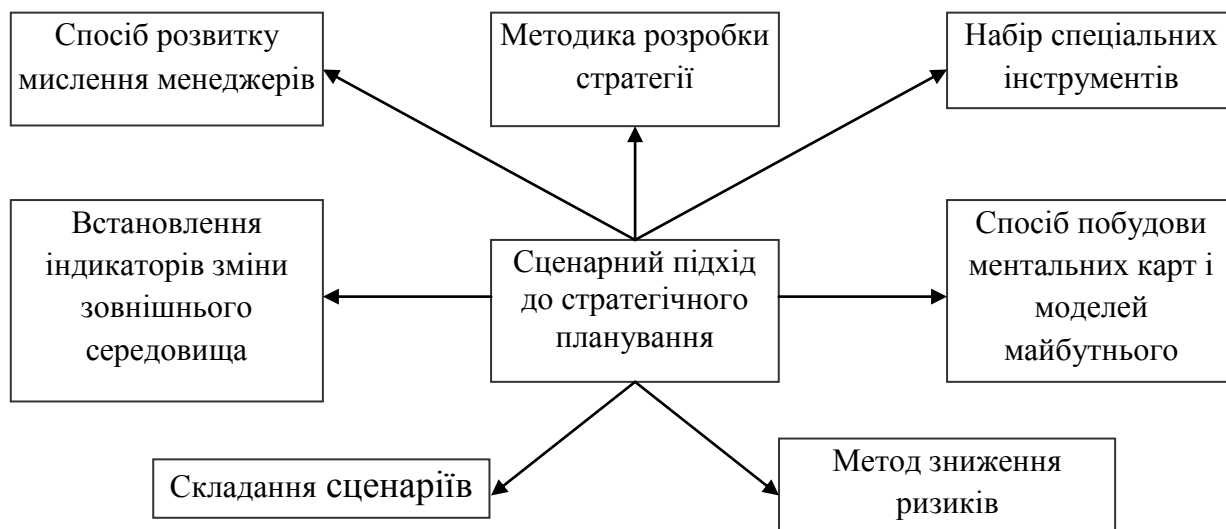

Рис. 2.3. Сутність сценарного підходу до стратегічного планування

Розглядаючи відмінності між традиційним і сценарним підходами можна відзначити такі їх основні відмінні характеристики, представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Основні відмінні характеристики традиційного і сценарного підходів [23]

Аспект планування сценаріїв	Традиційний підхід	Сценарний підхід
Сценарії		
Розглянуті рушійні фактори	Від 2 до 3	До 25
Число альтернативних уявлень в розрахунку на один фактор	Від 2 до 3	До 25
Кількість сценаріїв	Фіксоване (від 2 до 3)	Залежить від конкретного змісту (від 3 до 7)
Протиріччя в сценаріях	Можливі	Неможливі
Процес		
Підтримка внутрішніх	Ні	Так
Основний фактор успіху	Наявність кваліфіко-ваного сценариста з розробки сценаріїв	Розробка сценаріїв

Вклад всіх учасників процесу розробки сценаріїв	Обмежений	Реально можливий
Використання спеціальних комп'ютерних програм	Ні	Так
Візуалізація сценарного	Відсутня	Екстенсивна

Слід зазначити, що поняття «сценарій» і «прогноз» також відрізняються між собою такими рисами (табл. 2).

Таблиця 2

Відмінності між сценарієм і прогнозом [24]	
Сценарій	Прогноз
Можливі, найбільш вірогідні сценарії майбутнього	Вірогідні варіанти майбутнього
Заснований на невизначеності	Заснований на визначених зв'язках
Показує ризики	Скриває ризики
Якісний або кількісний	Кількісний
Потрібен, аби знати, яке рішення прийняти	Необхідний, щоб наважитися прийняти рішення
Рідко застосовується	Застосовується щодня
Ефективний в середньо- і довгостроковій перспективі і при середньому або високому ступені невизначеності	Ефективен у короткостроковій перспективі і при низькому ступені невизначеності

Таким чином, як видно з рис. 4, прогноз майбутнього носить конкретний імовірнісний одноваріантний характер, а сценарій описує можливі різноманітні припущення щодо майбутнього розвитку регіону.

Висновки. Результати використання імітаційного моделювання суттєво залежать від обґрунтування вибору виду імітаційної моделі, а також від методичного підходу щодо використання сценарного підходу при виборі і формуванні стратегії соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи, які детально розглянуті у наступних розділах наукового звіту.

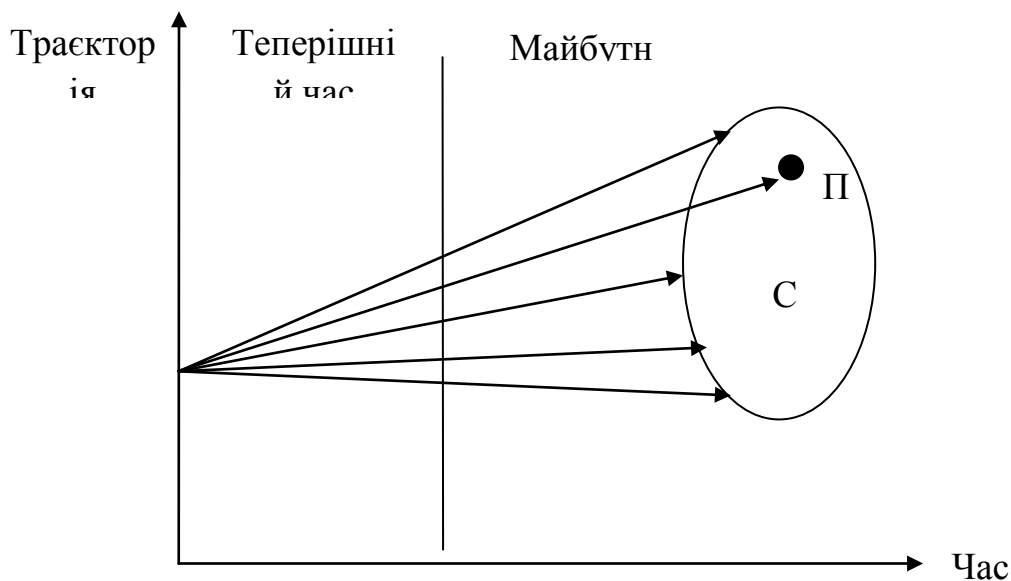

Рис. 4. Модель воронки сценарію (С) і прогнозу (П) майбутнього

Література

1. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року: Монографія / Добкін М. М., Чернов С. І., Кернес Г. А., Сапронов Ю. А., Пономаренко В. С., Кизим М. О., Авершин С. В. – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2010 – 512 с.

2. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://Zakon.1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=1602-14>

3. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://Zakon.1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=2017-14>

4. Указ Президента України «О концепции государственной региональной политики» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://Zakon.1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=341%2F2001>

5. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://Zakon.1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=2850-15-15>

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://Zakon.1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.nreg=100->

2006-4EF

7. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uspishnaukraina.com.ua/nsa/150.html>

8. Бусленко Н. П. Моделирование сложных систем: Монография. – М.: Наука, 1978.

9. Сурмин Ю. Теория систем и системный анализ: Учебное пособие. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.

10. Степин В. С. Теоретические знания: Монография – М.: Прогресс – Традиция, 2003. – 744 с.

11. Гейман О. А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов: Монография. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2009. – 428 с.

12. Лесков Л. В. Нелинейная теория динамики социально-экономических систем: Монография. – М.: Изд-во РАГС, 2006. – 78 с.

13. Князев Е. Н., Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем: Монография. – М.: Наука, 1994. – 236 с.

14. Хакен Г. Синергетика: Пер. с англ. – М.: Мир, 1980. – 406 с.

15. Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. Синергетика и прогнозы будущего: Монография. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 288 с.

16. Занг В. Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории: Пер. с англ. – М.: Мир, 1999. – 335 с.

17. Стратегія розвитку підприємництва в умовах кризи: Монография / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Х.: ВД «ИНЖЕК», 2003 – 328 с.

18. Forrester I. Urban Dynamics//Productibly Press, 1969

19. Моделирование устойчивого развития регионов: Монография / Под ред. Кизима Н. А. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2010 – 180 с.

20. Янг Э. Прогнозирование научно-технического прогресса: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1970.

21. Одрин В. М., Картавов С. С. Морфологический анализ систем. – К.: Наукова думка, 1977.

22. Попов С. Сценарное планирование и стратегический анализ // Менеджмент сегодня. – 2001. – № 3.

23. Риндгланд Д. Сценарное планирование для разработки бизнес-стратегии: Пер. с англ. – М.: ООО «ИД «Вильямс», 2008. – 560 с.

24. Линдгрэн М., Бандхольд Х. Сценарное планирование: связь между будущим и стратегией: Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2009. – 256 с.